O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O’RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA‘LIMI VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

BUXORO VILOYATI XALQ TA’LIMI XODIMLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH HUDUDIY MARKAZI

N.X.ASLANOVA

PIRLS-XALQARO BAHOLASH DASTURI: ONA TILI VA O’QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUV



Buxoro - 2022 y

Muharrir:

Sh.X.Samiyeva - Buxoro davlat universiteti “Pedagogika” kafedrasi dotsenti (PhD)

Taqrizchilar:

Sh.Sh.Olimov - Buxoro davlat universiteti “Pedagogika” kafedrasi mudiri, p f d, professor

B.Y.Axmedov - Buxoro viloyati XTXQTMOHM Tillarni o’qitish metodikasi kafedrasi dotsenti, f.f.n

N.X. Aslanova

PIRLS - xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlik: ona tili va o’qish savodxonligini rivojlantirishda innovatsion yondashuv. Umumiy o’rta ta’lim maktablarining boshlang’ich sinf o’qituvchilari hamda oliy va o’rta maxsus ta’lim muassasalarining boshlang’ich ta’lim yo’nalishi talabalari uchun uslubiy qo’llanma. Buxoro, 2022 y.

“PIRLS - xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlik: ona tili va o’qish savodxonligini rivojlantirishda innovatsion yondashuv” uslubiy qo’llanmasi umumiy o’rta ta’lim maktablarining boshlang’ich sinf o’qituvchilari, oliy va o’rta maxsus ta’lim muassasalarining boshlang’ich ta’lim yo’nalishi talabalari va magistrantlari uchun mo’ljallangan bo’lib, unda ona tili va o’qish savodxonligini rivojlantirishning innovatsion zamonaviy usullari, o’qish darslarida matnni o’qish va tushunish darajasini oshirish yuzasidan qo’llaniladigan innovatsion o’yin-mashqlardan namunalar keltirilgan.

PIRLS-XALQARO BAHOLASH DASTURI: ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUV

KIRISH

Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimi kundan kunga takomillashib bormoqda. Chunki bugungi kunda barcha sohalarda, xususan, ta'lim, tibbiyot, turizm, san'at, madaniyat va boshqa yo'nalishlardagi islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi sababli malakali kadrlar va yetuk mutaxassislarga bo'lgan talab yanada oshmoqda. Buning uchun uzluksiz ta'lim tizimining har bir bo'ginini samarali tashkil etish, unga zamonaviy yondashuvlarni joriy etish umumiy o'rta ta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilarida o'quv materiallarini o'zlashtirish jarayonida sifat va samaradorlikka erishishda g'oyatda muhim sanaladi. Zamonaviy ta'lim o'quvchilarga beriladigan bilimlarning to'laqonli amalga oshirilishini ko'zda tutadi[1]. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarni darslarga qiziqtirib borishni talab etadi. Yuqoridagi talablarning ta'lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta'lim va fan sohalari rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Ma'lumki, o'quvchilarda o'qish, yozuv, hisoblash savodxonligini rivojlantirish, ularda savodli o'qish va yozuv

[1] Jo'rayev A.J. Tarbiyaviy darslarni o'tish. Sinf rahbarlari uchun qo'llanma. -T.:O'qituvchi, 1994 y, b 14.

malakalarini shakllantirish, o‘qiganlarini tushunish darajasini oshirish, ularda kitobxonlikka havas uyg‘otish aynan kichik maktab yoshida amalga oshiriladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarda “O‘qish savodxonligi”ni oshirish o‘qish tezligini tekshirishni emas, balki “savodli va ongli o‘qish” ko’nikmalarini rivojlantirishni anglatadi. Unga ko‘ra, o‘quvchi o‘qiganlarini tushunishi, ularning mazmunini mushohada qilishi va baholay olishi, o’qiganlari yuzasidan o‘z fikrini bayon eta olishi zarur. Shu sababdan ona tili va o’qish savodxonligi darslarini tashkil etishda asosiy e’tibor o’quvchilarda kitob o’qishga havas uyg’otishga qaratiladi. Badiiy asarlarni o’qishga qiziqtirish uchun esa matn ustida ishlash mashqlariga muhim ahamiyatga ega.

Respublikamiz Prezidenti tomonidan 2017-yil 13-sentabrda “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi PQ-3271-sonli Qaror qabul qilindi.[2] “Bolalarimizni bog‘cha yoshidan, boshlang‘ich sinflardan kichik-kichik kitoblarga o‘rgatish, shu orqali ularni kitobsevar etib ulg‘aytirish zarur. Shundagina jamiyatimizda kitobxonlik muhiti shakllanadi, boshqalar ham kitob o‘qishga qaytadi”,[3] deb alohida ta’kidlaydi, mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o’z ma’ruzalarida.

Shuningdek, Respublika xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish, xalqaro

[2] “Xalq so`zi” gazetasi, 2017-yil 13-yanvar. – №9. – B. 1

aloqalarni o‘rnatish, o‘quvchi-yoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini, eng avvalo, yosh avlodning ijodiy g‘oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash hamda rag‘batlantirish maqsadida qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 997-sonli qarorida quyidagi xalqaro baholash dasturlari bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar tashkil etilishi qayd etilgan:

- **Progress in International Reading and Literacy Study** (PIRLS) — boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash;

Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) — 4 va 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan o‘zlashtirish darajasini baholash;

The Programme for International Student Assessment (PISA) — 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash;

The Teaching and Learning International Survey (TALIS) — rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘qitish va ta’lim olish muhitini hamda o‘qituvchilarning ish sharoitlarini o‘rganish dasturidir.

2021 yildan boshlab mamlakatimiz **(PISA)** — 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash, **(PIRLS)** — boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash kabi xalqaro dasturlarda ishtirok etishni boshladi.

PIRLS tadqiqotida 50 dan ortiq davlatlar ishtrok etib kelmoqda. Mazkur xalqaro tadqiqotning maqsadi turli xil ta'lim tizimidan iborat bo‘lgan davlatlardagi boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining matnni o‘qish va qabul qilish bo‘yicha tayyorgarligi hamda o‘quvchilarning har xil yutuqlarga erishishga sabab bo‘luvchi ta'lim tizimidagi o‘ziga xos xususiyatlarni aniqlash va baholashdan iborat. Albatta bunday tadqiqot mamlakatimizning jahon ta’limi miqyosidagi nufuzini belgilashda sezilarli ahamiyatga ega. Chunki o‘quvchilarga o’z ona tilini o‘qitish orqali shu til bo‘yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy to‘rt turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish amallari bo‘yicha har bir sinfda taqozo etiladigan malaka va ko‘nikmalar me’yorini rivojlantirish, bunda o‘qishda, mehnat jarayonida va oilada, jamoat joylarida yuzaga keladigan turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikr almasha olish va fikr bayon eta bilish, eshitilgan materialni idrok etish, shuningdek, yozma manbalarni o‘qish orqali axborot olish, voqea-hodisalarga o‘z munosabatini bildirish tarzida muloqotga kirishish malakasini egallash nazarda tutiladi. Shuningdek, o’quvchilarni badiiy adabiyot namunalari bilan oshno etish muhim sanaladi. Shu sababli ham ona tilini puxta o‘zlashtirmasdan turib, adabiyotning go‘zalligini va qudratini anglab bo‘lmaydi. Ona tili va o’qish savodxonligi darslarida amalga oshirish lozim bo‘lgan asosiy masala o‘quvchilarda so‘z san’atiga qiziqish va e’tibor hissini muntazam sur’atda o‘stirib borishdan, ularga so‘zning ahamiyatini, turli matnlarda tutgan o‘rnini tushuntirishdan iborat. Fanlararo bog‘lanishni tafakkurning rivojlanishiga qiyoslash mumkin. Shu sababli ona tili va o’qish fanlarini o‘zaro bog‘lab o‘rganish - u yoki bu fan bo‘yicha o‘rganilayotgan voqea va hodisa haqida o‘quvchida jonli mushohada qilish malakasini o‘stiradi, bu bilan o‘quvchi voqea, hodisa haqida aniq tasavvurga ega bo‘ladi. O‘qituvchi ona tili va o’qish fanlarini boshqa fanlar bilan

uzviy bog‘lagan holda ta’lim berar ekan, yangi materialni bayon qilish, mustahkamlash jarayonida, shuningdek, takrorlash, umumlashtirish vaqtida u yoki bu mavzu yuzasidan o‘rni bilan bog‘lanishli, o‘quvchilarni mantiqiy, tahliliy mushohadaga chorlovchi turli mazmunga oid matnlardan foydalanadi. Bunday matnlardan foydalanish o‘quvchilarni kreativ fikrlashga, matnni tushunishga, bilimi va dunyoqarashining boyishiga xizmat qiladi. Milliy ma’naviyatni egallash o‘zbek xalqining boy tarixi, milliy qadriyatlarini, urf-odatlari va ularni o‘zida aks ettirgan boy adabiy-badiiy meros bilan yaqindan tanishish, uni o‘qib o‘rganish, milliy an’analar, bayramlar, urf-odatlar asosida shakllangan milliy madaniyat, shuningdek, umuminsoniy qadriyatlarni singdirishni taqozo etadi.

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUV: INTERFAOL METODLAR VA O'YIN-MASHQLAR

Ma'lumki, o'yin va turli mashqlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, nutq o'stirish, til o'rgatish, yangi bilimlar olish faoliyatlarini rivojlantiradi.

Barcha o'yin turlarini tasniflaydigan bo'lsak, ular funksional, mavzuli, konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlarga ajratiladi.

Didaktik o'yin turlarini tanlashda, quydagi mezonlarga rioya qilish yaxshi natijalar beradi:

- ishtirokchilarning tarkibi bo'yicha, ya'ni o'g'il bolalar, qiz bolalar yoki aralash guruhlar uchun o'yinlar;
- ishtirokchilarning soni bo'yicha: yakka, juftlikda, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi, sinflararo va ommaviy tarzdagi o'yinlar;
- o'yin jarayoni bo'yicha — fikrlash, o'ylash, topag'onlik, harakatlarga asoslangan, musobaqa va boshqalarga yo'naltirilgan o'yinlar;
- vaqt me'yori bo'yicha — dars, mashg'ulot vaqtining reja bo'yicha ajratilgan qismi,
- o'yin maqsadiga erishguncha, ya'ni g'oliblar aniqlangunicha davom etadigan o'yinlar.

Ta'limiy o'yinlarning boshqa o'yin turlaridan farqi shundaki, bola bu jarayonda ishtirok etish orqali bilim oladi, egallagan ko'nikma va malakalarini kengaytiradi. Ona tiliga oid o'yin-topshiriqlar ham boshqa

fanlardan tashkil etiladigan ta’limiy o’yinlar singari, avvalo, muayyan maqsadga qaratilgan vazifani bajaradi. Bu vazifalar o’quvchini bilim, ko’nikma va malakalar bilan qurollantirishni nazarda tutadi.

Shunday ekan, demak, o’qituvchi o’quvchilarni belgilangan vazifani bajarshiga undaydi, yo’naltiradi. Bu jarayon o’quvchidan oldin egallagan bilimlarii xotirada tiklashni, zaruriyat tug’ilganda uni yangi sharoitda qo’llay olishni, o’zida mavjud bo’lgan barcha imkoniyatlarni ishga solishni talab etadi.

Ta’limiy o’yinlarda harakat usuli ham muhim ahamiyat kasb etadi. O’yin harakati o’quvchilarning diqqatini o’ziga tortishi bilan birga, ularning faoliyatini tezkor namoyish etishga ham undamogi darqor. Chunki bellashayotgan o’quvchilar yoki muayyan guruhlardan tezkorlik, sezgirlik, chaqqonlik talab etiladi. Shuni unutmaslik lozimki, faqat harakat usulidan xabardor o’quvchigina o’yin shartini bajarish yo’lini topadi.

Ta’limiy o’yinlar hamma vaqt belgilangan qoidaga bo’ysunadi. Shubhasiz, bu qoidalar o’yin topshiriqning shartida o’z ifodasini topadi. O’yin qoidasiga qat’iy amal qilish uni muvaffaqiyatli bajarishning asosiy shartidir.

Dars jarayonida tashkil etiladigan ta’limiy o’yinlarning asosiy maqsadi o’quvchilarni zerikish va toliqishdan saqlashdir. Shuni yodda tutmoq lozimki, o’yin orqali singdirilgan bilim o’quvchi xotirasiga mustahkam o’rnashib qoladi va bu bilimlarni u har qanday tanish va notanish sharoitda o’quvchi bunday topshiriqni bajara olmaydi.

Ona tili fanidan o’yin-topshiriqlarni tuzishga qo’yiladigan yana bir muhim talab *uning* tarbiyaviy, didaktik, psixologik va gigienik

tomonlariga e’tiborni kuchaytirishdir. Bu guruhlar bir-biri bilan uzviy bog’liq, bo’lib, ularning birini ikkinchisizsiz tasavvur etib bo’lmaydi.

Tarbiyaviy talab tanlanadigan so’z, so’z birikmasi, gap va matnlarning muayyan tarbiyaviy maqsadga bo’ysundirilganligida namoyon bo’lsa, **didaktik talab** topshiriq shartining to’g’ri shakllantirilganligi, ularning o’zaro bir-birini to’ldirishi, o’quvchilarning bilim saviyasiga muvofiqligi kabilarda o’z aksini topali.

Psixologik talab o’yin-topshiriqlarning, avvalo, bolalarning yosh va shahsiy xususiyatlariga mos tushishi, o’yin-topshiriqlarning o’quvchida sezgi, diqqat, iroda, idrok, xotira, tafakkur kabi ruhiy xususiyatlarning rivojlanishiga ta’sirida yuzaga chiqadi.

Gigienik talab shundan iboratki, o’yin-topshiriq o’quvchilarni toliqtirmasligi, zeriktirmasligi, jismoniy rivojlanishiga salbiy ta’sir etmasligi va zo’riqtirmasligi kerak.

Ta’limiy o’yinlarga qo’yiladigan yana bir muhim talab - o’quvchilarni o’yin qoidasiga rioya qilishga o’rgatishdir. Ma’lumki, o’yin muaayyan qoida asosida o’tkaziladi. Bu qoida bolaning o’qishda o’zini qanday tutishi, nimani qanday bajarish lozimligini ko’rsatadi. Shuning uchun o’yin qoidasi ta’limiy o’yinda o’yinni tashkil qilish tartibidan iborat bo’lib, belgilangan qoidaga qat’iy rioya qilish orqaligina maqsadga erishiladi. Shunday ekan, ta’limiy o’yinni o’tkazishdan oldin o’quvchilarga o’yinni o’tkazish qoidasi, o’yin mazmuni, uning natijasi nimadan iborat ekanligi o’qituvchi tomonidan tushuntiriladi. O’yin qoidasini tushunish o’quvchilarning o’z faoliyatlarini ma’lum tartibga solishlariga, asosiy e’tiborni ko’zlangan maqsadga bo’ysundirishlariga, diqqat, iroda va fikrni aniq nuqtaga

qaratishga yordam beradi. O’yin qoidasiga rioya qilish natijasida o’quvchilar darsda o’zini tuta bilishga, noo’rin gapirmaslikka va eng muhimi, o’z faoliyatlarini o’zlari boshqarishga o’rganadilar.

O’yinda ma’lum natijaga erishish o’yin qoidasiga rioya qilish, belgilangan vazifani bajarish orqali amalga oshiriladi. O’yin shunday yakunlanmog’i lozimki, bolalar undan ma’naviy ozuqa olsinlar, puxta bilimga ega bo’lsinlar, mashg’ulot ular uchun zavqli jarayonga aylansin. O’yin oxirida har bir bola o’zini xursand his qilsin, ehtiyoji qondirilganiga qanoat hosil qilsin. Shubhasiz, o’yin oxirida qoidaga qat’iy amal qilib, topshiriqni namunali bajargan va ko’zlangan maqsadga erisha olgan o’quvchilar rag’batlantiriladi. Bu esa navbatdagi ta’limiy o’yinni o’tqazish uchun zamin tayyorlaydi.

O’yin-topshiriqlarga qo’yiladigan yana bir muhim talab o’quvchilar oldiga qo’yiladigan vazifaning asta-sekinlik bilan murakkablashtirilib borilishidir. Topshiriq shartini murakkablashtirish bolaning hayot tajribasiga, uning oldin egallangan bilim, ko’nikma va malakalariga asoslanib amalga oshiriladi. Misol tariqasida so’z o’yinlari turkumiga kiruvchi “Perefraza”, ya’ni “So’zni almashtirish” o’yiniga e’tibor qaratamiz. Bu o’yinda dastlab o’quvchiga, qandaydir so’zning ma’nolarini topish, keyinchalik, ulardan gap tuzishda foydalanish vazifasi beriladi. **Masalan:**

1. **“Chiroyli”, “tabiat”… kabi so’zlar va bu so’zlarning ma’nosini topish vazifasi beriladi.**

Chiroyli-go’zal-maftunkor-betakror-bejirim-nafis-zebo-xushsurat….

Tabiat-atrof-olam-borliq…

2. **Shu so’zlar yordamida gap tuziladi:**

Bugun tabiat behad chiroyli.

3. **Gapdagi so’zlar o’z ma’nodoshi bilan almashtirilib, yangi gap tuziladi:**

- **Hozir atrof rosa maftunkor.**
- **Ayni damda olam juda betakror.**
- **Shu paytda borliq o’ta go’zal.**

4.Matn beriladi va matn ichidan so’zlar o’z ma’nodoshlari bilan almashtiriladi.

Bunday mashg’ulotlar asosida tashkil etiladigan o’yin-topshiriqlar ham, birinchidan, o’quvchilarning so’z boyligini oshirish, so’zlardan nutqda to’g’ri va o’rinli foydalanish, ko’rgan, eshitgan, kuzatgan, bilgan narsalarni og’zaki va yozma shakllarda ixcham, to’g’ri va ravon ifodalay olish, nutqda o’zbek adabiy tilining boy ifoda vositalarini ishga sola bilishga hizmat qilmog’i lozim.

Modomiki, shunday ekan, ona tilidan tashkil etiladigan ta’limiy o’yinlarning o’ziga xos xususiyati lisoniy vazifa bilan nutqiy vazifaning o’zaro uyg’unligidadir. Lisoniy vazifa til hodisalarini kuzatish, ularni o’zaro taqqoslab o’xshash va farqli tomonlarni aniqlash, umumlashtirishlar asosida qoida va ta’riflar chiqarish kabilarda namoyon bo’lsa, nutqiy vazifa so’zning ma’nosini sharhlash, nutqiy sharoitda uning o’z va ko’chma ma’noda qo’llanganligini aniqlash, ma’lum bir so’z o’rnida Shu ma’noni ifodalovchi boshqa so’zni qo’llash, yoki matnning mazmunini **saqlagan** holda shaklini o’zgartirish kabilarda namoyon bo’ladi. Darsda qo’llaniladigan o’yin-

topshiriqlardan biri lisoniy malakalarni shakllantirishga qaratilsa, keyingisi nutqiy vazifani ko’zlaydi.

Ularning o’zaro uyg’unligi til hodisalarining mohiyatini anglab, uni amaliy ko’nikma va malakaga aylantirishga keng yo’l ochadi. Ba’zan bir topshiriq shartida ham lisoniy, ham nutqiy vazifa qo’yilishi mumkin. Masalan, berilgan so’zlar sirasini davom ettirish bu so’zlar orasidagi o’xshash tomonlarini aniqlash hamda hosil bo’lgan so’zlarga ma’nodoshlar topish, shu so’zlarni qatnashtirib gaplar tuzish kabilar lisoniy vazifa bilan nutqiy vazifaning bir yaxlitlik hosil qilishi namunasidir. O’yin-topshiriq shartida avval nutqiy vazifa, keyin lisoniy vazifa qo’yilishi mumkin. Bunday hollarda qoida, xulosa va ta’riflar bajarilgan nutqiy vazifalar asosida yuzaga chiqadi. O’quvchi nutq birliklarini tahlil qilish asosida til birliklari xususida umumiy xulosaga keladi. Hozirgi zamon til ta’limi ko’proq ana shu usulning samarali ekanligini ko’rsatadi.

Ta’lim jarayonining samaradorligi bu jarayonga qo’yiladigan talabga og’ishmay amal qilish bilan belgilanadi. Ona tilidan uyushtiriladigan ta’limiy o’yinlarning samaradorligi ham bevosita unga qo’yiladigan qat’iy talablarga bog’liq. Tildan tashkil etiladigan o’yinlarga qo’yilgan eng asosiy talablardan biri o’yin-topshiriqlar shartining tushunarliligi va ilmiyliligidir. Ilmiylik va tushunarlilik ta’limning bir-biri bilan chambarchas bog’langan prinsiplaridandir. Agar o’yin-toshiiriq ilmiy bo’lsa-yu, tushunarlilikka qat’iy amal qilinmasa, uning samarasi aniq va ijobiy bo’lmaydi.

Adabiy talaffuz me’yorlarini shakllantirishga oid o’yinlar esa deyarli barcha ona tili mashg’ulotlarida tashkil etilishi mumkin. Chunki

talaffuz me’yorlari ona tilidan o’rganiladigan mavzular bilan aloqador bo’lib, o’quvchilar to’g’ri talaffuz qoidalariga, ifodali o’qish yoki so’zlashishda aniqlik darajasiga to’la rioya qilishga o’rganadilar.

Og’zaki va yozma nutq malakalari ustida ishlash mazmunini ko’proq so’z zahirasi ustida ishlash, so’zdan nutqiy faoliyatda to’g’ri va o’rinli foydalanish, matn mazmunini saqdagan holda shaklini o’zgartirish, she’riy asarlarning mazmunini nasriy yo’l bilan bayon qilish, voqea-hodisani oddiy, badiiy va ilmiy uslublarda bayon qilish, boshlanish qismi berilgan matnni davom ettirish, berilgan matnni kengaytirish va qisqartirish kabi mashqlar tashkil etadi.

Xullas, ona tilidan o’yin-topshiriqlarni tuzishda "til-me’yor-nutq mutanosibligi" prinsipiga qat’iy amal qilinsa, mashg’ulotlarning samaradorlik darajasi ancha yuqori bo’ladi.

Ta’limiy o’yinlarni tanlashda har bir sinfning o’quv imkoniyati, o’quvchilarning o’ziga xos xususiyatlari, o’rgatilayotgan til hodisasining maqsadi kabilar hisobga olinadi.

Shunday qilib, ona tilidan tashkil etiladigan ta’limiy o’yinlar mazmuni o’z ichiga, asosan, to’rt omilni qamrab oladi:

1) o’yinning vazifasi;

2) o’yinning harakati;

3) o’yinning qoidasi;

4) o’yinning yakuni.

Ona tilidan o’quvchilarga beriladigan o’yin-toshpiriqlarni murakkablik darajasiga ko’ra, asosan, uch turga ajratish mumkin:

1) **qayta xotirlashga asoslangan o’yin-topshiriqlar;**
2) **qisman izlanishga oid o’yin-topshiriqlar;**

3) ijodiy o’yin-topshiriqlar.

Qayta xotiralashga asoslangan o’yin-topshiriqlar o’quvchidan hech qanday ijodiylikni, egallagan bilimlarni yangi sharoitda qo’llashni, yaratuvchanlikni talab etmaydi. Bunday o’yin-topshiriqlarni bajarish o’quvchiga katta murakkablik ham tug’dirmaydi. Oldin o’rganilgan mavzular va bo’limlar yuzasidan muayyan bilimga ega bo’lgan o’quvchi bunday topshiriqlarni bemalol bajarishi mumkin. Chunonchi, fonetika bo’limidan unli va undosh tovushlar o’rganilgach, muayyan bir tovush juftlari bilan farqlanuvchi (masalan, i — u, *o — a, u — o’, i* — e va h.q.) tovushdosh so’zlar hosil qilish yuzasidan musobaqa tashkil etilishi mumkin. O’quvchilar oldingi mashg’ulotda shu tovush juftlari asosida so’zlar hosil qilganligi tufayli bunday o’yin-topshiriqni qiynalmay bajara oladilar.

Qisman izlanishga oid o’yin-topshiriqlar o’quvchidan ma’lum bir yordamga asoslangan holda ijodiy faoliyat ko’rsatishni talab etadi. Ta’limiy o’yinning qisman izlanishli bo’lishi o’quvchilarning bilim saviyasiga bog’liq. Agar o’quvchi oldin egallangan bilimlarni yangi sharoitda, tom ma’noda notanish sharoitda qo’llashda o’zida ishonch sezsa va uni bemalol uddalay olsa, topshiriqning qisman ijodiyligiga ehtiyoj qolmaydi. Topshiriq shartini bajarish uchun o’quvchi tashqaridan (masalan, sinfdoshlaridan, o’qituvchisidan, darslik va o’quv qo’llanmasidan, lug’atlardan, ma’lumotnomalardan va h.k) foydalansa, o’z-o’zidan ravshanki, topshiriq qisman izlanishli bo’lib qoladi. Buning uchun o’qituvchi sinf o’quvchilarining o’quv imkoniyatlarini aniq bilishi va topshiriq shartini bajarish uchun ularga qanday yordam zarurligini belgilay olishi kerak.

Ijodiy o’yin-topshiriqlar oldin egallangan bilimlarni tamomila yangi sharoitda qo’llash demakdir. Shubhasiz, bu jarayon o’quvchidan ijodiylikni, izlanuvchanlikni talab etadi. O’yin-topshiriqni bajarishda o’quvchi faqat o’zida mavjud ichki imkoniyatlarga tayanadi.

O’yin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash nafaqat darsning tipiga, balki sinf o’quvchilarining o’yin-topshiriqlarni bajarishga o’rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o’rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganligi kabilarga ham bog’liq.

Ona tilidan tashkil etiladigan o’yin-topshiriqlarning asosiy qismini o’quvchilarning so’z boyligini oshirish va nutqini rivojlantirishga qaratilgan o’yinlar tashkil etadi.

Shunday qilib, ona tili mashg’ulotlarida o’yin-topshiriqlarning imkoniyatlari benihoya keng. O’yin, eng avvalo, o’quvchini faollashtiradi va tezkorlikka o’rgatadi. Shuning uchun ham yunon faylasufi Platon fanlarni o’yinlar yordamida o’rganishni tavsiya etib, "Odamlarga fanlarni zo’rlab emas, balki o’yinlar orqali o’qit, ana shunda kimning nimaga moyilligini aniq ko’rasan",—deb yozgandi.

Rezyume usuli

Rezyume – so‘zi “qisqa xulosa” degan ma’noni bildiradi. Bu texnologiya ko‘p tarmoqli bo‘lib, mumkin qadar muammoli mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Ushbu texnologiya mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir yo‘la axborot beradi, har bir alohida nuqtalarda muhokama etiladi. Bu texnologiya mashg‘ulotning boshida, oxirida qo‘llanilishi mumkin.

Maqsadi: Bu texnologiya tahliliy – tanqidiy, aniq mantiqiy fikrlashni riojlanishi hamda o‘z g‘oyalarini, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda ixcham bayon etishga imkoniyat yaratadi.

Xulosa: Bu texnologiya tarbiyaviy xarakterga ham ega bo‘lib, bir – birini hurmat qilish, bir – birini fikrini inobatga olish, to’g’ri qaror qabul qilish, ijtimoiy yondashish, faollik va muammoga diqqatini jamlashni talab etadi.

FSMU texnologiyasi

F – Fikrlaringizni bayon eting.

S – Fikringiz bayoniga biron sabab ko‘rsating.

M – Ko‘rsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.

U – Fikringizni umumlashtiring.

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etish hamda o‘quv jarayonini bahs-munozarali o‘tkazishda qo‘llaniladi. Chunki bu texnologiya tinglovchilarni o‘z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o‘z fikrini isbotlashga, ochiq holda bahslashishiga, shu bilan birga bahslashish madaniyatiga o‘rgatadi.

Maqsadi: Ushbu texnologiyada o’quvchilar tarqatilgan oddiy qog‘ozga o‘z fikrlarini aniq va qisqa holatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

O‘tkazilish tartibi:

1. Har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining 4 bosqichi yozilgan qog‘ozlar tarqatiladi.

F – **Fikr**laringizni bayon eting.

S – Fikringiz bayoniga biron **sabab** ko‘rsating.

M – Ko‘rsatilgan sababni tushuntiruvchi **misol** keltiring.

U – Fikringizni **umumlashtiring**.

2. Ishtirokchilar bilan, bahs mavzusi yoki muammo belgilab olinadi.

3. Kichik guruhlarga bo‘lib, ularga FSMU texnologiyasining 4 bosqichi yozilgan katta formatdagi qog‘ozlar tarqatiladi.

4. Kichik guruhlarga har birlari yozgan qog‘ozlardagi fikr va dalillarni katta formatda umumlashtirgan holda 4 bosqich bo‘yicha yozishlari taklif etiladi.

5. Kichik guruhlarning yozgan fikrlarini o‘qib himoya qilishlari so‘raladi.

6. O‘qituvchi tomonidan muammo bo‘yicha fikrlar umumlashtiriladi.

FSMU texnologiyasi o’quvchida muammo yuzasidan o’z fikrlarini bayon etish, ushbu fikri bayoniga biron sabab ko‘rsatish, ko‘rsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltirish va fikrini umumlashtirish imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.

Matn qo‘llanishiga ko‘ra dialogik va monologik matn turlariga bo‘linadi. Dialog so‘zlovchi va tinglovchi orasidagi fikr almashish jarayoni bo‘lib, o‘zaro savol-javoblardan iborat bo‘ladi. Dialogik matn tarkibida so‘roq olmoshlari, muomala odobiga oid so‘z va iboralar, yuklamalar, undovlar, kirish so‘zlar keng qo‘llaniladi.

1-mashq.

Berilgan dialoglarni o‘qing. Suhbat jarayonida ishlatiladigan muomala odobiga oid so‘zlar va his-hayajonni ifodalovchi vositalarni ko‘rsating.

1. – E, Zokirjon, sizmisiz? Xo‘sh, qalay, topshirib chiqdingizmi?

   – Ha, qoniqarli deb topildi.

   – E, tabriklaymiz bo‘lmasa.

   – Rahmat, rahmat.

2. – Hormanglar! – dedi rais ishchilarga qarab.

   – Bor bo‘ling!

   – Qalay, charchamayapsizlarmi?

   – Hosil mo‘l bo‘lsa, hech kim charchamaydi.

   – Xirmonga baraka. Topganingiz halol mehnatingizga yarasha bo‘lsin.

   – Rahmat.

3. – Assalomu alaykum, qarindosh.

   – Vaalaykum assalom, – dedi Umrzoq ota.

   – Bugun hasharchilar kelishmadimi?

   – Yo‘q. O‘zimiz eplaymiz, deb javob berib yubordik.

   – Ofarin. Kuchingizga kuch, g‘ayratingizga g‘ayrat qo‘shilaversin.

3-topshiriq. Matnni o‘qing va savollar tuzing. Matn mazmuni asosida partadoshingiz bilan dialog tuzing.

Men orzu qilgan kasb

Ustozimiz «Men orzu qilgan kasb» mavzusida insho yozib kelishni topshirdilar. Insho yozish uchun ancha yillardan buyon orzu qilib yurgan kasbim haqida yana qayta-qayta o‘yladim. Fikrlarim chigallashib ketdi. Bir qarorga kelolmay qiynaldim. Dunyoda bor kasblarni bir-bir ko‘z oldimdan o‘tkazdim. O‘qituvchi, tarbiyachi, shifokor, haydovchi, oshpaz…Bularning oxiri ko‘rinmaydi. Shu kasb egalari o‘z kasblarida xizmat qilib kelmoqdalar va bir-birlariga yordam beradilar. O‘z kasblaridan noli-maydilar. Oilalarini kasblari orqali boqmoqdalar. Menimcha, har bir inson o‘zi orzu qilgan, yaxshi ko‘rgan kasbini egallasa, yurtimizning gullab-yash-nashiga o‘z hissalarini qo‘shadilar. Yaqinlarim, tanishlarim tinim bilmay mehnat qiladilar. Xalqimiz bejizga

«Hayotda ishning boshi sevimli kasb tanlash» deyishmagan. Bu gapni tushunish qiyin bo‘lmadi, chunki men katta hayot ostonasida turibman. Oldimda xilma-xil kasblar, ularning birini tanlash juda qiyin. Go‘yo oldimda xazina, xazinada esa turli-tuman qimmatbaho toshlar. Bu toshlarning bittasini tanlash kerak. «Shoshib tanlangan kasbning umri qisqa», – deydi.

Badiiy matnni quyidagi tiplarga bo‘lib chiqish mumkin:



1. **Hikoya mazmunli matnlar** (Le texte narratif - narrativ matn). Bunday matnda muallif yoki asar qahramoni o‘zi boshidan o‘tkazgan, eshitgan, o‘qigan yoki guvoh bo‘lgan biror bir voqeani hikoya qilib beradi. Xotiralar, esdaliklar, ertak va rivoyatlarni narrativ matn tipiga kiritish mumkin. Hikoya tarzi asosan o‘tgan zamon shaklida, birinchi shaxs birlik yoki ko‘plikda ifodalanadi. Hikoya qilinayotgan voqea – hodisa kichik yoki keng qamrovli bo‘lishi mumkin. Sekin - asta ko‘tarilib boruvchi izchil va yaxlitlovchi ohang kuzatiladi. Biryoqlama ifoda uslubidan foydalaniladi. Ya’ni, matn shakllanishida asosan, hikoya qiluvchi (roviy) etakchi faktor hisoblanadi. Monologik nutq ko‘rinishi bunday matnlar uchun juda mos va qulay bo‘ladi. O‘rni bilan diologik nutq ko‘rinishlariga murojaat qilinganligini kuzatishimiz mumkin. Shunda ham hikoya matnining motivatsion butunligi roviyga bog‘liq bo‘ladi. Bu tip matnlarda tasviriy, izoh, xabar, hissiy ifoda mazmunli matnlar birdaniga ishtirok etishi ham mumkin.

Oilada biz besh kishimiz. Otam, onam, singillarim Aziza, Madina va men. Har bir oilada bo'lgan qonun qoida bizning ham

oilamizda mavjud. Bizning oilada ham har kimning o'z o'rni bor va hammamiz bir oila bo'lib dasturxonda o'tiramiz va birga turamiz. Har birimizning o'zimizga yarasha vazifamiz bor. Mening oilam tinch va osoyishta oilalardan biridir. Men oilada katta qizman ya'ni katta farzand man. Mening oiladagi o'rnim va mas'ulyatim juda katta deb hisoblayman. Sababi ba'zan singlimning xatolarni ko'raman. O'ylaymanki, men ota -onamga qanday munosabatda bo'lsam, ukalarim ham menga qarab shunday qiladi. Shuning uchun doimo o'zimni munosib tutishga harakat qilaman va bunga erishaman deb o'ylayman. Singillarimning ham o'ziga yarasha mas'ulyati bor. Biz o'z mas'ulyatlarimizni bilib, xatolarni to'grilab yursak shundagina oilamiz mustahkam va tinch bo'ladi. Buning uchun ko'proq bilimga ega bo'lishimiz kerak. Men dunyodagi eng baxtli insonlar qatoridanman deb hisoblayman, sababi mening mehribon oilam bor. Mening oilam mening faxrim.

MATNGA SARLAVHA QO'YING

Matn yuzasidan oilangiz haqida 5 ta gapdan iborat bo'lgan gap tuzing

2. Tasviriy matnlar (Le texte descriptif - deskriptiv matn). Bunday matn o'quvchiga noma'lum bo'lgan biror kishi, joy, hayvonot va nabotot olamiga mansub mavjudot yoki qandaydir narsa-buyum hamda voqea-hodisani batafsil tasvirlab berish maqsadida tuzilgan bo'ladi. Tasviriy matnda ham monologik nutq ko'rinishi yetakchilik qiladi. Partonimik tasvir bunday matnning eng xarakterli xususiyati hisoblanadi. Masalan:

 **– ajoyib hayvonlar. Eng katta**  **ko'k rangda bo'ladi. Ehtimol, bular**  **da yashaydigan eng katta mavjudotlardir. O'rtacha uzunligi - 22 metrdan 27 metrgacha bo'ladi. Urg'ochilari esa har doim erkaklarga qaraganda kattaroq bo'lishadi. 1926 yilda qo'lga olingan taniqli eng katta**  **uzunligi 33 metrga yetgan va uning vazni 150 tonnaga yetdi.**

Shunday qilib, ko'k  **orasida 37 metrgacha haqiqiy gigantlar borligi haqida ba'zi bir dalillar mavjud.**

2. **Izoh mazmunli matnlar** (Le texte argumentatif – argumentli matn). Bunday matnda aytilayotgan fikrning ishonarliligini ta’kidlash uchun turli dalil va izohlar keltiriladi. Asoslash, isbotlash, o‘zini oqlashga urinish yoki himoya maqsadida har xil vajlarni keltirish argumentli matn tipining o‘ziga xos jihatlaridan hisoblanadi. Fikr bilan keltirilgan dalil o‘rtasida **mantiqiy bog‘liqlik**ning (connecteurs logiques) bo‘lishi muhim sanaladi. Bunday matnda chunki, **zero, lekin, aslida, shuning uchun, to‘g‘risini (ochig‘ini, rostini) aytganda, eshitishimga qaraganda, bilishimcha, taxminimcha kabi birliklar** (le lexique apprėciatif) qo‘llanilganligini ko‘ramiz. Kitobxonni yoki tinglovchini ishontirish asosiy maqsad bo‘lganligi uchun shunga mos ritorik uslub tanlanadi. To'liq tavsiflash, tushunchalarni taqqoslash, misollar va ta'riflar bu turdagi matnlarning ko'plab mualliflari tomonidan eng ko'p ishlatiladigan tilshunoslik manbalaridir. Odatda topiladigan formatiga kelsak, entsiklopediyalar, qo'llanmalar, ilmiy jurnallar, gazeta maqolalari va hatto qoidalar kiradi.

Masalan:

Bilasizmi do'stlar?! Hammamiz issiq jonmiz, qachondir tobimiz qochish, kasal bo'lib qolishimiz mumkin. Shunda bir-biridan qimmat dorilarni sotib olarkanmiz, xastaligimizni sababi nimadan ekan, nima qilganimda ushbu kasallikka chalinmasdim deb o'ylab qo'yamiz. **Albatta** dunyoda kasalliklar ko'p, unga davo bo'ladigan dori-darmonlar esa undanda ko'p. **Xo'sh,** kasal bo'lmaslik uchun nimalar qilish zarur? **Albatta** sog'lom turmush tarziga rioya qilish, to'g'ri va ratsional ovqatlanish, mehnat va dam olishni to'g'ri tashkillashtirish, shuningdek, kunlik badantarbiya mashqlari bilan organizmni chiniqtirib borish... Bu haqda ko'pchiligimiz eshitganmiz, bilamiz va qanchadir miqdorda amal qilamiz**. Lekin** shunday bir dorivor o'simliklar ham borki, ularning mahsulotlaridan iste'mol qilib borish orqali bizni ko'plab kasalliklar kelib chiqishidan mustahkam himoya qila oladi. U qaysi o'simlik ekan deb qiziqyapsizmi? **Aslida** u zafaron (shafran, saffron) o'simligidir.

Ushbu o'simlik haqida ma'lumotlar juda qadimdan ma'lum. Uning foydali xususiyatlari haqida qancha gapirsak ham oz.

3. **Didaktik matnlar** (Le texte explicatif – eksplikativ matn). Kimgadir pand-nasihat qilish, uni turli hayotiy voqealar vositasida tarbiyalash yoki aytilganlardan xulosa chiqarishga o‘rgatish istagi asosida tuzilgan matn eksplikativ yoki didaktik matn deyiladi. Maqsadga erishish uchun maqol, matal, aforizm, turli hayotiy voqealar, rivoyatlar, masallardan namuna sifatida foydalaniladi. Ularning matn ichiga singdirilish tarzi turlicha bo‘ladi. Muallif bunday didaktik birliklarni matnga to‘g‘ridan to‘g‘ri olib kiradi va uning qaysi janrga taalluqli ekanligini aytib o‘tadi. Didaktemalar matn tashqarisida avvaldan tayyor holda mavjud bo‘ladi. Muallif yoki qahramon nutqida quyidagi ifoda shakllari ishlatiladi: shunday maqol bor, mashoyihlar demishlarki, ulug‘lar(eskilar)da shunday gap bor, derlarkim, shunday rivoyat (o‘git, voqea, masal) eshitganman va hokazo.

«BOBURNOMA» — jahon adabiyoti va manbashunosligidagi muhim va noyob yodgorlik; o‘zbek adabiyotida dastlabki nasriy memuar va tarixiy-ilmiy asar. Muallifi Zahiriddin Muhammad Bobur. Eski o‘zbek (turkiy-chig‘atoy) tilida yozilgan (taxm. 1518/19—1530). «Boburiya», «Voqeoti Bobur», «Voqeanoma», «Tuzuki Boburiy», «Tabaqoti Boburiy», «Tavorixi Boburiy» kabi nomlar bilan ham ma’lum. Boburning o‘zi esa «Vaqoe» va «Tarix» degan nomlarni ishlatgan. «Boburnoma»da 1494—1529 yillarda Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Hindistonda sodir bo‘lgan tarixiy-siyosiy voqealar yilma-yil o‘ta aniqlik bilan bayon qilingan bo‘lib, ular muallif hayoti va siyosiy faoliyati bilan bevosita bog‘liqdir. «Boburnoma» o‘zida bayon qilingan voqealar jarayoniga ko‘ra 3 qismga: Boburning Movarounnahr (1494—1504), Afg‘oniston (1504—24) va Hindiston (1524— 30)dagi hukmdorlik davriga bo‘linadi.

4. **Xabar mazmunli matnlar** (Le texte informatif – informativ matn). Biror voqea-hodisa haqida xabar berish maqsadida tuzilgan yoki havola qilingan matn informativ matn hisoblanadi. Badiiy matnda informativlik

o‘ziga xos tarzda bo‘ladi. Oddiy xabardan farq qiladi. Estetik maqsad yuklangan bo‘ladi. Masalan:

“Boburnoma”… Quriganda ham hidi gurkirab turadigan dastorboshga o‘xshaydi bu asar — har gal qo‘lga olganda yangitdan ifor taratadi. Shuning uchun uni bot-bot o‘qiyman. Tilining bir oz murakkabligi shunga da’vat etsa ham ajab emas. Ammo har galgi mutolaa chog‘ida avvalgisida anglamagan yo chala uqqan ma’nolarni topib zavq qilaman. Hozir butun boshli “Boburnoma” emas, undagi bir jumla haqida fikrlashmoqchiman. Bunga esa yaqinda o‘qiganim Komil Avazning “Tong epkini” degan kitobi sabab bo‘ldi.

Bu ham xabar mazmunli matn hisoblanadi.

5. **Buyruq mazmunli matnlar** (Le texte injonctif – injonktiv matn). Buyruq hamda maslahat ohangi etakchilik qiladigan, buyruq maylidagi gaplardan tuzilgan, biror ishni bajartirish yoki turli ta’qiqlashlarni ifoda etadigan matn tipiga buyruq mazmunli matn deyiladi. Asosan qahramonlar nutqida kuzatiladi. Lekin muallif nutqida maslahat yoki tavsiya ma’nosida qo‘llanilishi ham ma’lum. Masalan:

Xona gullarini parvarishlash

Gulning pastki barglari qurishi va to`kilishining oldini olmoqchi bo’lsangiz, ular uchun yorug`lik, toza havoni ta’minlang. G`unchasi yoki guli to`kilishini xohlamasangiz, tuvak joyini tez-tez almashtiring. Bunga azot etishmasligi va zararkundalar ham sabab bo`ladi. Gullari tez so`lib qolsa, bu o`simlikning o`g`itga muhtojligi, quyosh nuri, xona havosida namlik etishmayotgani, haddan ortiq issiq harorat belgisidir. Siz bu kamchiliklarni tezda bartaraf etishga harakat qiling. Sopol tuvak yuzasida yashil qoplam paydo bo`lsa, bilingki, suvni ko`p quygansiz. Barglarda quruq dog`lar bo`lsa, suvni biroz ko’paytiring. Barglar burishib qolsa, o`simlik haddan ortiq sovuqda qolib ketgan bo`ladi. Uning joyini tezda o’zgartiring .

Hissiy ifoda mazmunli matnlar (Le texte expressif - ekspressiv matnlar). Insonning ichki kechinmalarini, voqelikka munosabatini ifodalash maqsadida tuzilgan matnlar hissiy ifoda mazmunli matn deyiladi. Matn ustida ishlashda o'quvchilardan ba'zi so'zlarning to'g'ri shaklini topish vazifasi ham berilishi mumkin. Masalan:

Bahor - yangilanish, yasharish fasli! Bahor - fasllar kelinchagi. Bunda gulyaproqlarning muattar hidi, jonbaxsh yellarning ajib sho'xligi, uyg'ongan hayotning betakror nafasi qalblarni junbushga keltiradi go'yo. Daraxtlar gulga burnakadi, qushlarning orombaxsh sasi olamni tutadi. Tuproq hidini sog'ingan bobo dehqon ketmonini olib, dalasiga oshiqadi. Kim ko'chat qadagan, kim yer chopgan, kim daraxt butagan. Boshqasi ariq qazigan. Barcha-barcha tiriklik tashvishlari bilan band. Bu - go'zallik, nafosat fasli!

Maqsadiga muvofiq matnlar bir necha turlarga bo'linadi

H I K O Y A M A T N I

Matnning bu turi asosan so'zlashuv va badiiy asarlarda qo'llaniladi.

Afrikaning Gana degan davlatida Ashanti qabilasi bor. Bu qabilada shunday odat bor: chorshanba kuni tug'ilgan bolalarga (Kuvaku) Quwaqu deb ism qo'yishadi. Bu so'z "tajovuzkor" degan ma'noni anglatadi. Bolalarga doim shu so'z bilan murojaat qilinadi. O'tkazilgan tadqiqot natijasiga ko'ra, Ganadagi jinoyatlarning 50 foizi mana shu ism berilgan bolalarning hatti harakati bilan sodir etilar ekan[3]…

T A S V I R I Y M A T N

O'zaro so'zlashuvlar, badiiy asarlar va nutqning boshqa shakllarida qo'llaniladi.

Temurbek qaddi-qomati raso, baland bo'yli, keng peshonali, qoshlari quyuq, ko'zlari katta-katta bir yigit edi. Ko'z qarashi mayin, muloyim bo'lib, kuchli, o'ktam ovoz bilan gapirar, shoshilmas, ovozida kishini o'ziga tortuvchi qandaydir joziba sehr

[3] A.Rasulov. Maktab oiladan boshlanadi. Toshkent, "Yangi asr avlodi" 2016-y. B-31

yashiringandi. Qur`on tushirganda, ovozi nomdor qorilarniki singari shirali va yoqimli eshitilardi. (Muhammad Ali)

M U H O K A M A M A T N I

Ba’zi nutq shakllarida qo’llaniladi

Dunyoda shunday hunarlar borki, birining xatosini ikkinchisi tuzatishi mumkin. Paxsakash xatosini suvoqchi, suvoqchi xatosini bo’yoqchi; to’quvchi aybini bichiqchi, bichiqchi aybini tikuvchi “yopib yuborsa” yuborar… Dunyoda shunday hunarlar borki, xatosini hech kim tuzata olmaydi. Bular – shifokor va huquqshunos. Ular inson hayotini, inson qimmatini hal qiladi. (O’tkir Hoshimov)

Matn turini aniqlang va tavsiflashga harakat qiling

“Oldingdan oqqan suvning qadri yo’q” deydilar. Chindan ham shunday. Oldimizdan oqqan suvni uvol qilsak – chidaydi. Qo’limizni yuvsak – chidaydi. Betimizni chaysak – chidaydi. Boringki, oyog’imizni yuvsak ham chidaydi. Ammo… oldimizdan oqqan suvga tupursak, cho’p tiqib loyqalatsak, boshidan mag’zava ag’darsak… Oldimizdan oqqan suvning gunohi nima o’zi?! (O’tkir Hoshimov)

RASM ASOSIDA TASVIRIY MATN TUZING VA UNDA MUHOKAMA MATNI HAM ISHTIROK ETSIN

BO’G’IRSOQ

Qadim o`tgan zamonda chol bilan kampir yashagan ekan. Bir kuni chol kampiriga qarab:

– Menga bo’g’irsoq pishirib ber, – debdi.

– Unimiz yo’q-ku. Bo’g’irsoqni nimadan pishirib beraman? – debdi kampir.

– Suprani qoqib-sidirsang, bo’g’irsoqqa yetadigan un yig’ilib qoladi, – debdi kampiriga chol.

Kampir suprani qoqib-sidirib bo’g’irsoqqa yetadigan un yig’ib olibdi. Kampir unni qaymoqqa qoribdi, zuvala yasab bo’g’irsoq qilibdi va pechga joylabdi.

Bo’g’irsoq qizarib chiroyli bo’lib pishibdi. Kampir uni pechdan olib, sovitish uchun deraza oldiga qo’yibdi.

Yotaverib-yotaverib zerikkan bo’g’irsoq asta dumalab derazadan so’riga, so’ridan yerga tushib, eshik oldiga kelib qolibdi. Eshikdan dahlizga, dahlizdan pillapoyaga, pillapoyadan hovliga, hovlidan saroyga, saroydan tashqariga chiqib yo’lga ravona bo’libdi. Bo’g’irsoq yo’lda dumalab ketayotib, bir quyonni uchratib qolibdi:

Hooy bo’g’irsoq, bo’g’irsoq! Men seni yeyman, – debdi quyon.

– Meni yema, quyonvoy, men senga qo’shiq aytib beraman, – debdi bo’g’irsoq va qo’shiq ayta boshlabdi:

– Men bo’g’irsoq, bo’g’irsoq, supradagi un-urvoq.
Sidirishib oldilar, qaymoqqa xo’p qordilar.
Pishdim pechda, tovada, sovitdilar havoda.
Qochib ketdim bobomdan, qochib ketdim buvimdan.
Eshit, quyon, bo’ldi bas, sendan qochish hech gapmas.

Bo’g’irsoq qo’shig’ini tugatishi bilan yana dumalab yo’lga tushibdi. Quyon esa nima bo`lganini tushunolmay qolaveribdi.

Bo’g’irsoq yumalayveribdi yumalayveribdi. Bir payt qarshisidan bo’ri chiqib qolibdi.

Bo’g’irsoq, bo’g’irsoq, men seni yeyman, – debdi bo’ri.

– Meni yema, bo’rijon, senga qo’shiq aytib beraman, – debdi va qo’shig`ini ayta boshlabdi:

– Men bo’g’irsoq, bo’g’irsoq, supradagi un-urvoq.
Sidirishib oldilar, qaymoqqa xo’p qordilar.
Pishdim pechda, tovada, sovitdilar havoda.
Qochib ketdim bobomdan, qochib ketdim buvimdan.
Qochib ketdim quyondan.
Eshit, bo’ri, bo’ldi bas, sendan qochish hech gapmas!

Bo’g’irsoq dumalashda davom etib, bir pasda bo’ridan uzoqlashib ketibdi.

Yo`lida ketayotsa oldidan ayiq chiqib qolibdi.

Bo’g’risoq, bo’g’irsoq men seni yeyman, – debdi ayiq.

– Maymoqvoy, meni yeyishga senga yo’l bo’lsin, – debdi bo’g’irsoq va o’z qo’shig’ini ayta boshlabdi:

– Men bo’g’irsoq, bo’g’irsoq, supradagi un-urvoq.
Sidirishib oldilar, qaymoq qo`shib qordilar.

Pishdim pechda, tovada, sovitdilar havoda.
Qochib ketdim bobomdan, qochib ketdim buvimdan.
Qochib ketdim quyondan, qochib ketdim bo'ridan.
Eshit. ayiq, bo'ldi bas, sendan qochish hech gapmas.
U shunday kuylaganicha dumalab ketaveribdi. Ayiq bo'lsa, og'zini ochgancha anqayib qolibdi. Bo'g'irsoq dumalab ketaveribdi, ketaveribdi, shu payt oldidan tulki chiqib qolibdi.

Salom, bo'g'irsoq, – debdi tulki. – Namuncha dum-dumaloq, qizarib pishgan bo'lmasang? Shu paytta qayoqqa dumalab ketyapsan?
Bo'g'irsoq tulkining maqtovlariga uchib, dumalashdan to'xtabdi va qo'shiq ayta boshlabdi:
– Men bo'g'irsoq, bo'g'irsoq, supradagi un-urvoq.
Sidirishib oldilar, qaymoqqa xo'p qordilar.
Pishdim pechda, tovada, sovitdilar havoda.
Qochib ketdim bobomdan, qochib ketdim buvimdan.
Qochib ketdim quyondan, qochib ketdim bo'ridan.
Qochib ketdim ayiqdan.
Eshit, tulki, bo'ldi bas, sendan qochish hech gapmas.
Bo'g'irsoq yana dumalay boshlagan ekan, tulki unga shunday debdi:
– Qo'shig'ing buncha yoqimli bo'lmasa! Qarilik qursin, qulog'im yaxshi eshitmaydi, Sendan iltimos, shu qo'shig'ingni burnimga chiqib yana bir marta aytib bersang degandim. Eshitib bir maza qilay. Faqat qattiqroq ayt.

Bo'g'irsoq tulkining burniga chiqib kuylay boshlabdi:
– Men bo'g'irsoq, bo'g'irsoq, supradagi un-urvoq.
Sidirishib oldilar, qaymoqqa xo'p qordilar.
Pishdim pechda, tovada, sovitdilar havoda.
Qochib ketdim bobomdan, qochib ketdim buvimdan.
Qochib ketdim quyondan, qochib ketdim bo'ridan.
Qochib ketdim ayiqdan.
Eshit, tulki, bo'ldi bas, sendan qochish hech gapmas.
– Rahmat, bo'g'irsoq, – debdi tulki unga. – Qo'shig'ing haqiqatan ham ajoyib. Qani edi uni yana bir marta eshitsam. Tilimga tushgin-da uni menga so'nggi marta aytib ber.

Bo’g’irsoq tulkining og’ziga sakrab tushibdi, tulki bo’lsa bo’g’irsoqni «xap» etib yeb qo’yibdi!

ERTAK SYUJETI AKS ETGAN RASMLARNI TO’G’RI KETMA-KETLIKDA JOYLASHTIRING

















ERTAK MATNINI TO’G’RI KETMA-KETLIKDA JOYLASHTIRING

Kampir unni qaymoqqa qoribdi, zuvala yasab bo’g’irsoq qilibdi va pechga joylabdi.

Bo’g’irsoq tulkining og’ziga sakrab tushibdi, tulki bo’lsa bo’g’irsoqni «xap» etib yeb qo’yibdi!

Bo’g’irsoq yo’lda dumalab ketayotib, bir quyonni uchratib qolibdi

Bo’g’irsoq qizarib, chiroyli bo’lib pishibdi. Kampir uni pechdan olib, sovitish uchun deraza oldiga qo’yibdi.

Bo’g’irsoq dumalashda davom etib, bir pasda bo’ridan uzoqlashib ketibdi.

Yo`lida ketayotsa oldidan ayiq chiqib qolibdi.

Bo’g’irsoq tulkining maqtovlariga uchib, dumalashdan to’xtabdi va qo’shiq ayta boshlabdi

“MATNNI TASVIRLASH” USULLARI

Matnni tasvirlash matn ustida ishlashda katta ahamiyatga ega bo‘lib, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, undan to‘g‘ri foydalanish esa asarda yozuvchi tasvirlagan hayotiy manzaralarni o‘quvchilar aniq tasavvur qilishlari uchun qulay imkoniyat yaratadi. Matnni ikki xil tasvirlash mumkin:

A) So‘z bilan tasvirlash

B) Grafik tasvirlash

SO‘Z BILAN TASVIRLASH

Masalan**, 4-sinf “O‘qish kitobi”dagi Qudrat Hikmatning “Bahor”** she’ri asosida “She’rda dastlab nimalar haqida gapiriladi?”, “She’rdagi fikr yuritilgan narsalarni ketma-ket aytib bering”, “Shoir bahorni tasvirlashda qanday tasvir usullaridan foydalangan?” kabi savol-topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilar faolligi oshiradi. Savol-topshiriqlar ustida jamoa, juft va yakka tartibda ishlash mumkin.

Yoki she’rdagi tabiat tasvirini matn, hikoya, ertak yoki boshqa janrdagi asarga aylantirish asosida so’z orqali tasvirlash vazifasi beriladi. Masalan:

O’quvchilarga she’r matni beriladi. She’rga qarab o’quvchilar ertak yoki hikoya, yoki yangi she’r tuzishi kerak.

“Bahor kunlarining birida ikki o’rtoq uchrashib qolishdi. Ular bahor tabiatining go’zalligidan bahramand bo’lib anhor yuzini yelpiyatgan mayin shamollar iforidan rohatlandilar. Qirg’oqdagi tollar soyabonlar kabi tizilishib, oynadek suv yuzida o’z aksini ko’rayotganga o’xshardi. Tong yellari jiydazorga kirib yo’qolgandek mayin o’ynoqlardi. Maysa-o’tlar esa ularning orqasidan kuzatib qolgandek tebranar edilar. Shu payt ikki o’rtoqning diqqati tutlar ustiga o’g’zida cho’p-xas olib, in qurish uchun harakat qilayotgan qushlarga tushdi. Osmono’par teraklar ham bahorda kulrang po’stiga oro bergandek ko’rinardi. Yam-yashil o’tloq singari bepoyon bedapoyalar, chinorlarda chug’urlayotgan qushlarga e’tibor bermasdan bo’lmasligi, bu manzara bahorning ko’rkiga yanada husn bag’ishlayotganligi ikki

o’rtoqni chamanzordek gullagan o’z ona Vatanini yanada ko’proq sevishga chorladi.”

GRAFIK TASVIRLASH

Bunda o’quvchilar matn asosida rasm chizishlari kerak. Bunday vazifalar asosan uyda beriladi. Rasm chizish uchun matnningalohida qismi tanlanishi ham mumkin. **Masalan: “Chumchuqlarning og’zida cho’p-xas”, “Soyabon tollar – oyna - suvda ko’rar o’zini…” va h. k**

“MISRANI TUGAT” O’YINI

Bu o’yinda o’quvchilar har bir misrani to’g’ri ketma-ketlikda qo’yib chiqishi, ikkinchidan misradagi tushib qolgan so’zlarni, o’ng tomonda berilgan so’zlardan topib, uni yozishlari kerak. She’r yodlashda qiynaladigan, diqqati tarqoq o’quvchilarga she’r yodlatishda bunday usullar juda yaxshi samara beradi.

Yelpib-yelpib	**mayin shamollar**
Uchib yurar	**ko’rar o’zini**
Qirg’oqlarda	**anhor yuzini**
Oyna suvda	**soyabon tollar**

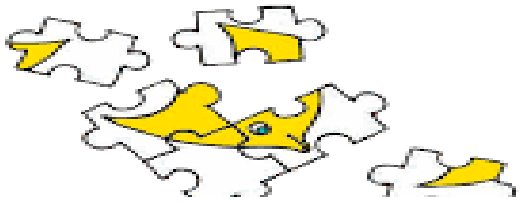



HIKOYALASH USULI

O’qituvchi xattaxtaga bir nechta so’z yozib qo’yadi. **Masalan**: **quyosh, bulut, yomg’ir, shamol**… kabi. O’quvchilar mustaqil ravishda shu so’zlar ishtirokida hikoya tuzadilar. Bunda ularning lug’at boyligi oshishi bilan birga, gaplarni to’g’ri tuzish, tovushlarni to’g’ri tallaffuz qilish, ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadi. O’qituvchi faol ishtirokchilarni vaqti-vaqti bilan rag’batlantirib borishi o’quvchilarning o’ziga bo’lgan ishonchini orttiradi va bundanda faol bo’lishiga undaydi. Mazkur o’yinlardan nafaqat dars jarayonida, balki darsdan tashqari mashg’ulotlarda, to’garaklarda, o’quvchilarning mustaqil faoliyatlari va uy vazifalarida ham bemalol foydalanish mumkin.

ALIFBO HARFLARI TURKUMIDAGI O’YINLAR

“A” o’yini

O’yinda o’quvchi o’zbek tilida **“a”** harfi bilan boshlanuvchi so’zlarni turli manbalardan topib yozishi va maxsus daftarga to’plab borishi kerak. **Asal, ayiq, ayg’ir, ayyor, aql, ayvon, ayb, asal, achchiq, ayron, atir, abadiy, aytmoq…**

“B” o’yini

Bahor, bobo, botir, boqiy, barhayot, betakror, bino, baland, Buxoro, bog’, bunyod, barpo…

“D” o’yini

Diyor, dona, do’lana, doira, dazmol, dastur, daftar, diyor, davra, do’st, dushman, davo, dashnom…

Hamma harflar doirasida shu tarzda ishlangandan so’ng har bir o’quvchida so’zlar zaxirasi to’planadi. O’quvchida so’z doirasi

to’plangach, unda bog’lanishli nutqning shakllanish uchun mavjud so’zlardan foydalangan holda gaplar tuzish mashqlari amalga oshiriladi**:**

1. **Ayiq aqlli, abjir asalarini aqlsizlikda aybladi. Aslida asalari atirgul atrofidan amallab aylangandi.**
2. **Bizning boqiy Buxoromizda baland-baland binolar bor. Bu binolar buyuk bobokalonlarimizning betakror bunyodidir.**
3. **Doktor Diyora do’stlarini doim davolaydi.**

Keyingi bosqichda o’quvchilarga kichik matn tuzish vazifasi beriladi:

“Ch”

Chakalakzor chetiga chirmashgan chirmovuqqa chiqqan chigirtka chirillab chumolini chaqirdi. Chirillagan chigirtkadan cho’chigan chumoli cho’l chetini chamalab chopdi. Chopganidan charchab chanqagan chumoli cho’nqayib chelak chetiga cho’kdi…

“QARAMA-QARSHI SO’ZLAR” O’YINI

Bu o’yin mantiqiy tafakkuming hamda nutqnining rivojlanishiga yordam beradi.



O’yinni individual tarzda ham, guruh bilan ham o’tkazish mumkin.

O’yin sharti quydagicha: o’qituvchi o’quvchiga bir so’zni aytadi, o’quvchi shu so’zning ma’nosiga qarama - qarshi bo’lgan so’zni topib aytishi kerak.

Masalan: katta - kichik, **issiq** – sovuq, **achiq** – shirin, **qorong’u** – yorug’, **keng**-tor, **uzoq**-yaqin, **baland**-past, **och**-to’q… va hokazo.

Odatda ba’zi bolalar o’yin boshida biroz qiynalshadi, aytilgan so’zga javoban antonim so’zni emas, sinonim so’z bilan javob beradi, masalan: katta – baland, uzun - uzoq kabi. Ammo o’yinning mohiyatini tushunib olganlaridan so’ng o’quvchilar yaxshi o’ynaydilar. O’yin bir necha marta o’tkazilganidan so’ng o’quvchilar abstrakt tushunchalami ham osonlik bilan tushunadilar, qiyin savollarga ham oson javob beradilar, shunda o’quvchilarning nutqi ham rivojlana boradi.

Masalan: chaqqon - yalqov, **ishchan** – dangasa, **shirin**-achchiq, **oq**-qora, **osmon**-yer… kabi so’zlarga ham tez javob topa oladilar.

“ORTIQCHA” O’YINI

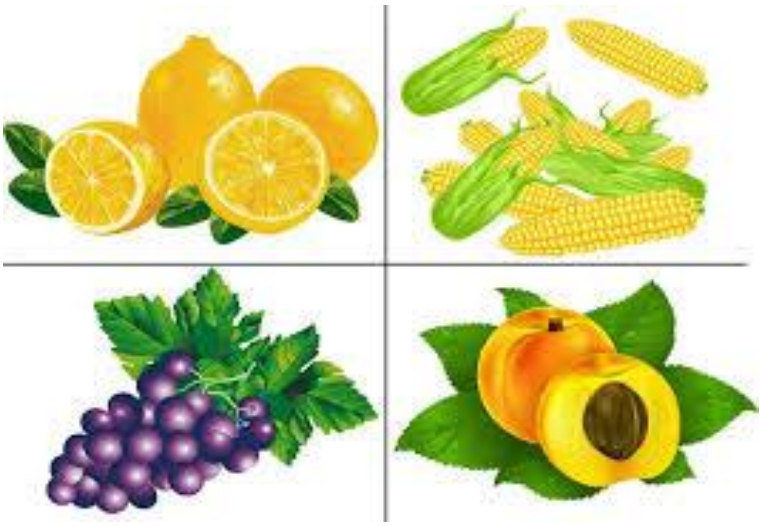

Bu o’yin rasmlar yordamida va rasmlarsiz o’ynaladi. O’quvchiga bir guruhga kiruvchi uchta predmet rasmi yoki nomi va boshqa guruhga mansub bitta predmet rasmi beriladi yoki nomi aytiladi.

Masalan: dala, bog’, adir, osmon. O’quvchi bir turkumga mansub so’zlarni o’qiydi yoki rasmga qarab nomini aytadi, ular orasidan ortiqchasini topib, uning nomini aytmasdan, “ortiqcha” degan so’zni aytadi. Oquvchidan o’z fikrini asoslab berishi so’raladi. Bu o’yinlar o’quvchilarning tafakkuri rivojlanishiga yordam berishi bilan birga ularda nutqning o’sishiga ham yordam beradi.

O’yin individual tarzda o’tkazilsa ham, guruhda musobaqa ko’rinishida o’tkazilsa ham o’quvchilarning qiziqishi ortadi.

“O’ZARO BOG’LIQLIK” O’YINI



O’quvchilarga rasmli kartochkalar tarqatiladi. Masalan: daraxt, bola, uy… O’quvchilar kartochkalardagi rasmlar bilan tanishib chiqqach, rasmdagi predmet haqida gapirib beradi.

Masalan: 1-o’quvchi: “Bu daraxt. Daraxt bog’da o’sadi va meva beradi. Uning juda ko’p turlari bor. Daraxtlar nafaqat mevali, balki manzarali ham bo’ladi”. Navbat ikkinchi o’quvchiga beriladi. U ham o’zidagi predmet haqida gapiradi va o’zidagi predmet bilan birinchi o’quvchidagi predmetni o’zaro bog’liqligini aytishi kerak. “Bolalar daraxtlardagi mevalarni yaxshi ko’radilar. Sog’lom bo’lish uchun mevalardan juda ko’p iste’mol qiladilar. O’yinqaroq bolalar daraxtlarning ustiga chiqadilar. Manzarali daraxtlardan qurilish materiallari olinadi”. 3-o’quvchi: “Uylar kishilarning yashash manzillaridir. Kishilar uy qurishda yog’ochdan foydalanishadi. Yog’och asosan mevali va manzarali daraxtlardan olinadi. Bunday daraxtlarga terak, chinor, gujum, yong’oq, tut… kiradi. ”

Har bir o’quvchi o’zidagi predmet haqida gapiradi va ikkinchi boladagi predmet bilan o’zidagi predmet orasidagi bog’liqlikni topishi kerak. O’yin shu tartibda davom etadi.

“QANDAY ISHLATILADI”

O’quvchilarga imkon qadar ko’p hollarda ishlatilishi mumkin bo’lgan narsa yoki predmet nomi aytiladi. Har bir o’quvchi predmetga nisbatan o’z fikrini aytadi. Masalan: O’qituvchi “qalam” so’zini aytadi. O’quvchi tez o’z javobini aytadi. (rasm chizish, yozish, xatcho’p, ko'rsatkich) O’qituvchi boshqa o’quvchiga ham “qalam” so’zini takroran aytsa, boshqa o’quvchi yangi so’zni aytishi kerak.

“QANDAY BOG’LANADI?”

O’quvchilar aylana shaklida o’tiradilar. Olib boruvchi o’quvchilardan biriga to’pni otayotib, bir-biri bilan bog’lanmagan 2 ta

so’zni aytadi. Masalan: daraxt va barg, ona va bola, maktab va o’quvchi, kitob va javon, quyosh va gul, yomg’ira va kamalak va hokazo. To’pni tutib olgan o’quvchi so’z juftligi orasidan umumiy belgini aytib to’pni qaytaradi. Masalan: daraxt va barg- daraxt bargsiz o’smaydi, ona va bola-oila a’zolari, maktab va o’quvchi-maktabda o’quvchilar o’qiydilar, kitob va javon-kitoblar javonda saqlanadi… O’yin orqali o’quvchida bog’lanishli nutq rivojlanadi.

“SAYOHAT”



O’quvchilarga maktabdan yoki uylaridan ma'lum bir joygacha bo’lgan yo’lini tasvirlash topshirig'i beriladi. O’quvchilar bir necha kun davomida “obyekt”ni mustaqil kuzatadilar va uni og’zaki tasvirlab beradilar. Ma’lum mavzu ham tanlanishi mumkin. “Uydan maktabgacha”, “Ertakdagi sarguzasht”, “Kutubxona”, “Kitob do’koni”, “Maktab hovlisi”, “Sport maydonchasi”…. Sinchkovlik, ziyraklik,

kuzatuvchanlik, atrof - muhitga diqqat - e’tibor talab etiladigan bu o’yin vositasida Vatanni sevish, tabiatga muhabbat, yon atrofga e’tiborli bo’lish hislarini tarbiyalash mumkin. Bundan tashqari, mazkur o’yinlardan foydalanganda o’quvchilarning nutqi rivojlanad, lug'at boyligi yanada ortadi, mustaqil fikrlash malakasi shakllanadi.

“SO’Z VA HODISALARNI ESLASH” TA'LIMIY O’YINI

Sinf o’quvchilari kichik guruhchalarga birlashtiriladi va har bir guruh bittadan so’z tanlaydi.

Masalan: Dovuchcha, danak, do’mbira, doira, dolana, paxta, piyola, parta, pomidor kabi so’zlar

O’quvchilar kartochkani tanlaydilar. Daraxt, paxta so’zlarining birinchi bo’g’ini (da-), (pax-)ga bo’g’in qo’shib, yangi so’z hosil qilish vazifasi beriladi. Masalan: **da-** da-la, da-da, da-ra, da-nak, Da-mir, Da-min…; Pax-ta, pax-moq, pax-la-von…

1. Berilgan so’zlarga ohangdosh so’zlar topish: paxta, taxta, shaxta, vaxta…
2. Berilgan so’zlar bilan bog’liq bo’lgan barcha so’zlarni eslash: paxta, momiq, chigit, g’o’za, ko’sak; Daraxt, barg, gul, meva, danak, kurtak, tomir, ildiz…
3. Berilgan so’zlar ichidan birini tanlash va so’z ichidan yangi so’z topish: **daraxt** – xat, rad, dara,
4. Berilgan so’zlar bilan bog’liq birorta hodisani eslash, hikoya, ertak, sarguzasht yozishga harakat qilish vazifasi beriladi.

“XOTIRADA SAQLASH” O’YIN-MASHQI

6 ta o’quvchi aylana bo’lib joylashadilar. 1-o’quvchi 1 ta ona tili yoki o’qishga doir so’z aytadi., 2-o’quvchi 1-o’quvchi aytgan so’zni takrorlaydi va o’zi ham 1 ta so’z aytadi. 3-o’quvchi 1 va 2-o’quvchi aytgan so’zlarni takrorlaydi va o’zi ham 1 ta qo’shadi. O’yin shunday davom etadi. Agar o’yinda biror so’zni aytolmay qolgan o’quvchi o’yindan chiqishi lozim. O’yin tugagandan so’ng bolalardan o’yinda o’zini qanday his etganligi so’raladi. Masalan:

1)- *o’qituvchi*

2)- o’qituvchi, muallim

3)- o’qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi

4)- o’qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi, murabbiy

5) - o’qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi, murabbiy, trener

“MENI TUSHUN” *O’YINI*



O’yinda 2 o’quvchi taklif etiladi. Birtasi ikkinchisiga qarab biror narsani tasvirlab beradi. 2 - o’quvchi buni nimaligini topadi. Agar topolmasa sinfda o’tirgan qolgan o’quvchilardan so’raladi. Keyin 2 chi o’quvchiga navbat beriladi. Ikkinchi o’quvchi birinchi o’quvchiga boshqa biror narsani tasvirlab beradi. Birinchi o’quvchi qanday narsa

ekanligini aytishi lozim. Masalan: Quyosh charaqlab turibdi. Yomg'ir yog'a boshladi. Osmonda ranglar hosil bo'ldi.

Javob: Kamalak

b) O'yinda topishmoq sifatida yoki she'riy misralar bilan biror tushuncha ta'riflanadi. Bolalar nima haqida gap borganiga qarab, nomini topadi.

Masalan: Suyamasang turolmas,

Sen minmasang yurolmas.

Javob: Velosiped

Yuqorida keltirilgan ta'limiy o'yinlar o'quvchilarning darsda faolligini oshirish bilan birga bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yengillashtirish va mustahkamlash, nutq o'stirishga yo'naltitirilgan har bir mashg'ulotni qiziqarli tashkil etishga xizmat qiladi.

"QOFIYALAR" O'YINI

O'quvchilarga qofiyadosh so'zlarni topish vazifasi topshiriladi. Masalan: ***tosh*** so'zini ***bosh*** so'zigacha davom ettirish talab etiladi.

Namuna: ***tosh, mosh, qosh, yosh, osh, dosh, chosh, bosh***.

Or, tor, bor, xor, zor, kor, yor, dor…

"MA'NODOSHINI TOP" O'YINI

O'quvchilardan so'zlarning juftini davom ettirish so'raladi. Masalan: ***chiroyli-go'zal-latif-maftunkor, katta-ulkan-buyuk-hashamatli-bahaybat, kichik-mitti-jajji-mo'jaz, tabiat-borliq-atrof-olam, ot-yo'rg'a-saman-toy, yaxshi-ajoyib, zo'r, a'lo, ijobiy…*** . Berilgan so'z ma'nodoshlarini ko'proq topib aytgan o'quvchi rag'batlantiriladi.

“DAVOM ETTIR” O‘YINI

Bunda o‘quvchilardan faqat bir ishtirokchi guruh nomidan belgini anglatuvchi so‘z aytadi, qolgan guruhlar navbat bilan tugagan harfdan boshlab so‘z aytadilar. So‘zlar faqat qanday? qanaqa? so‘roqlariga javob bo‘lishi kerak. O‘qituvchi tushuntiradi o‘quvchilar bajaradi.

Masalan: go’zal, latif, farosatli, iboli, intiluvchan, nafis, sohibjamol, lobar, rostgo’y, yolg’onchi, ishchan, nafosatli, ibratli, ishbilarmon, noyob, bahaybat, tortinchoq, qobiliyatli, imonli…

“KIM CHAQQON” O‘YINI

O‘qituvchi biror koptokchani boshqa bir o’quvchiga yuborib unga savol beradi. O‘quvchi tez javobni aytib koptokchani o’qituvchiga qaytarishi kerak. Masalan:

1. Unda aksimiz ko’rinadi. (oyna)

2. Osmonda tunni yoritadi (oy)

3. Bahor va kuzda tomchilaydi (yomg’ir)

4. Yetti rangda bo’ladi (kamalak)

5. Atigi bir kun yashovchi hasharot (kapalak)

“ORTIQCHASINI TOP” O‘YINI

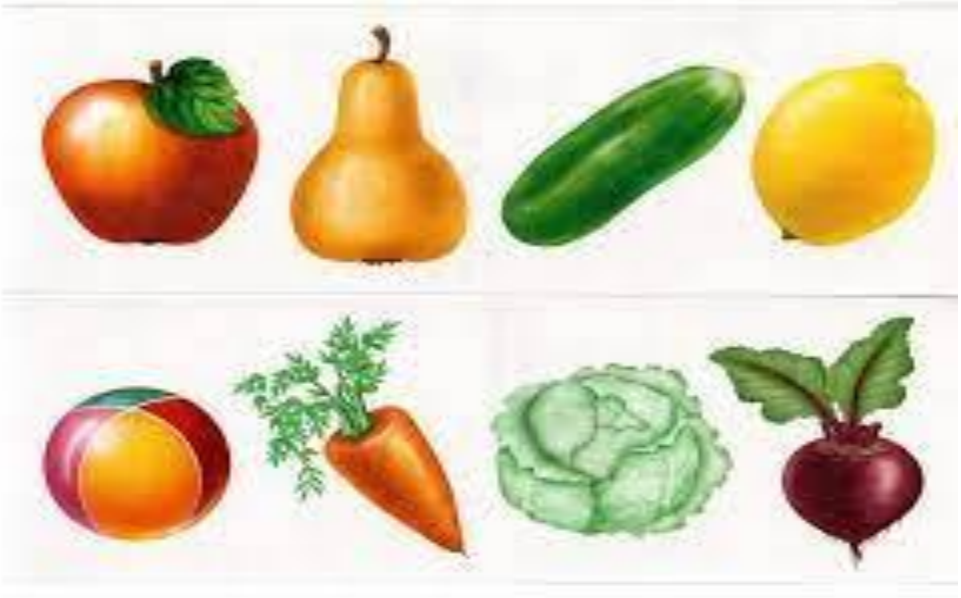

Bu o‘yinda o‘quvchilar so‘zlar qatoridan noto‘g‘risini topadi.

1. dala, bog’, o’rmon, qizil, gulzor.

2. ona, bola, buvi, mayin, opa.

3. katta, sho’x, osmon, shirin.

4. ko’rkam, kelajak, qizil, sho’r.

“TARTIBGA SOL” O‘YINI

O‘quvchilar aralashtirilgan so‘zlarni to’g’ri ketma ketlikda joylashtirib gap tuzadi.

Masalan: **maftunkor tabiat nihoyatda kiradi bahorda manzarasi tusga. o’z ulasha nurlarini boshladi zarrin quyosh. dam boqqa olish borib o’ynadik rosa kuni.**

1. Bahorda tabiat manzarasi nihoyatda maftunkor tusga kiradi.

2. Quyosh o’z zarrin nurlarini ulasha boshladi.

3. Dam olish kuni boqqa borib rosa o’ynadik.

“JUMBOQ” O‘YINI

O‘qituvchi buyumlar nomlari yozilgan qog‘ozlarni stol ustiga teskarisiga qilib qo‘yadi. O‘quvchilardan biri qog‘ozlardan bittasini

shunday tasvirlashi kerakki, qolgan o‘quvchilar gap nima haqida borayotganligini darrov tushunib javob berishlari kerak.

1. Bu yerda gulning nomi yozilgan. U har xil: qizil, sariq, oq rangda bo‘lishi mumkin. U juda xushbo’y bo‘ladi. (Javob “atirgul”)

2. U doim kishini quvontiradi, yangi yilda bizga sovg’alar ulashadi. (Javob “qorbobo”)

3. Uni bolalar mazza qilib tomosha qiladilar. O’rgatilgan hayvonlar turli tomoshalar ko’rsatadilar (Javob “sirk”)

“JUFTINI TOP” O’YINI

O’quvchilar jamoasi ikki guruhga bo’linadi. 1-guruhda ish-harakatni bildiruvchi so’zlar yozilgan kartochkalar, 2-guruhda predmetning nomini bildirgan so’zlar yozilgan kartochkalar jamlanmasi beriladi. 1-guruh “uchadi” so’zi yozilgan kartochkani ko’rsatganda, 2-guruh “qush” so’zini topishi kerak. Masalan: **“yuradi”-“poyezd”, “pishiradi”-“oshpaz”, “kuylaydi”-“xonanda”, “sayraydi”-“bulbul”, “o’sadi”-“daraxt”, “suzadi”-“baliq”….**

“SO’Z MA’NOSINI TOP” O’YINI

So‘zdan nima anglashilsa, o‘sha so‘zning lug‘aviy ma’nosi bo‘lishi tushuntiriladi. “Dumaloq, bir tomoni oppoq, bir tomoni qip-qizil, shirin bu nima, o‘quvchilar?” - deyilsa, ular **“olma”** deyishlari, “Oppoq, yumshoq, momiqdek mayin nima?” - deyilsa, **“paxta”** deb nomlanishi mumkin. Hikoya va mashq tarkibida o‘zlashgan so‘zlarga duch kelamiz. **Maktab, kutubxona, qalam** singari so‘zlar ongimizga garchi singib ketgan bo‘lsa ham, bu so‘zlar arab tilidan olinganini, **bank, marmelad** so‘zlari polyak, ispan tillaridan o‘zlashganini, **futbol, basketbol,**

voleybol, gandbol, hotdog so’zlari aslida ingilizcha ekanligini aytib izohlash mumkin.

“SO‘Z JUFTLARINI DAVOM ETTIR”

O’qituvchi o’quvchiga turli so’zlarni aytib turadi. O‘quvchilardan so‘zning juftini topish va ularning ma’nosini sharhlash so‘raladi. Masalan: ***qal’a-qala, she’r-sher, sa'va-sava, qattiq-qatiq*** Berilgan so‘z juftlarini belgilangan miqdorda (10-15 ta so‘z jufti) yetkazgan o‘quvchi rag‘batlantiriladi. Bu o‘yin sinf o‘quvchilarini guruhlarga ajratgan holda sinf taxtasida ham bajartirilishi mumkin. Qatordagi har bir o‘quvchi doskaga chiqib, bitta so‘z juftini yozadi va bo‘rni ikkinchi o‘quvchiga tutqazadi. O‘yin shu tartibda davom ettiriladi.

Xulosa qilib aytganda, bunday tarzdagi o’yin-mashqlar o’quvchilarda nutqiy, lingvistik, anglash, faol fikrlash ko’nikmalarini shakllantiradi, ularda hozirjavoblikni rivojlantiradi, lug‘at zaxirasini boyitadi, nutqni ravonlashtiradi. Shuningdek, tahliliy – tanqidiy, aniq mantiqiy fikrlashni riojlanishi hamda o‘z g‘oyalarini, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda ixcham bayon etishga imkoniyat yaratadi. O’yinlar jarayonida o’quvchilarda bir – birini hurmat qilish, bir – birini fikrini inobatga olish, to’g’ri qaror qabul qilish, ijtimoiy yondashish, faollik va muammoga diqqatini jamlash sifatlari shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ`ibot qilish bo`yicha komissiya tuzish to`grisida. // Prezident Farmoni. “Xalq so`zi” gazetasi, 2017-yil 13-yanvar. – № 9. – B.
2. A. Abduqodirov, R. Ishmuhammedov. ”Ta’limda innovatsiya” Toshkent -2010
3. Jo’rayev A.J. Tarbiyaviy darslarni o’tish. Sinf rahbarlari uchun qo’llanma. -T.:O’qituvchi, 1994 y.
4. Tal’at G‘afforova.“Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar” Toshkent– 2011.
5. Mehriddinov Z.Isamuhammedov O." Boshlang'ich ta'lim saboqlari" Toshkent 2014
6. Ziyayev R." Ta'limda integratsiya" Toshkent :"O'qituvchi"-2018
7. Ortiqov A. Nutq madaniyati va notiqlik san’ati. T.: 2002.
8. Rasulov R., N.Husanov., Q.Muydinov. Nutq mahorati. T.: 2006
9. Tolipova J.O. Pedagogik kvalimetriya. T.: 2017.
10. Qahhorov I. Notiqlik san’ati. T.: 2015.
11. www. sputniknews.uz.
12. www.ziyouz.com
13. www.kitob.uz
14. www.natlib.uz